

ՄԱՐ-ՇԻՄՈՆԸ ԵՒ ՄԻՍՍԻՈՆԱՐՆԵՐԸ*)

«Մուրճի» ընթերցողներին և գրեթէ ամբողջ հայ ազգին ծանօթ է արևելեան ասորոց հին եկեղեցու պատրիարք և կաթողիկոսը—Մար-Շիմոնը, որի պաշտօնն է ասորոց հոգևոր և քաղաքական կառավարչութիւնը:

Նրա քաղաքական պաշտօնը վաղուց ընդունել է օսմանեան կառավարութիւնը իր կէս հպատակ և լեռնաքնակ ասորի ցեղերի վրայ, որոնք գլխաւորապէս բնակոււմ են Թիւրքաքիւրդստանի ապառաժոտ լեռներում, այսինքն Թիւումայ Տեարի, Պազ, Ծիլու և Բէրվէր գաւառներում:

Մենք կարդում ենք նոր կտակարանում, Ե. Պետրոսի թղթում, որ Շմաւոն Պետրոս առաքեալը Բաբելոնի եկեղեցու հովիւն էր: Եւ որովհետև ասորոց արևելեան եկեղեցու նախկին կաթողիկոսական աթոռը Բաբելոնում հաստատուեցաւ, դա է պատճառը, որ ասորոց արևելեան եկեղեցու պետը «Մար-Շիմոնի» տիտղոս ունի:

Արիւնարբու Թէյմուր-Լէնկի արչաւանքները դէպի Բաղդադ ստիպեցին պատրիարքին և ասորիների մեծ մասին պատսպարուել Ջուլամերկի բարձր լեռներում: Գրեթէ միևնոյն ժամանակներում քաղղէական ասորիների մի մասը Հռովմի պրոպագանդիստ միսսիոնարների աշխատութեամբ ընդունեցին պապադաւանու-

*) Ուրախութեամբ տպում ենք այս ասորի հեղինակի յօդուածը և ցանկանում, որ նա շարունակէ ծանօթացնել մեզ իր ազգի ներկայի հետ:

թիւնը և Բաբելոնում մի նոր պատրիարքարան հիմնարկեցին, որ մինչև այժմ կոչւում է բաբելոնեան ասորոց պատրիարքարան:

Որովհետև քաղղէական ասորիները արևելեան ասորոց ամենահարուստ մասն էին կազմում, այդ պատճառով նրանց բաժանուկը իրանց մայր եկեղեցուց հարուած հասցրեց իրանց ազգութեան:

Երեք դարուց վեր է, որ այդ պապական ասորոց պատրիարքը Վատիկանի թեմապետութեամբ աշխատել է մերթ նիւթական, երբեմն քաղաքական միութիւն տալու յոյսերով հրաւիրել իր եղբոր Մար-Շիմոնին, որ նա ընդունէ պապի գերիշխանութիւնը և միանայ քաղղէական եկեղեցու հետ: Ուրախ ենք ասելու, որ մինչև օրս՝ թէ Մար-Շիմոնը և թէ նորա էլաթնորի բէգերն ու մեկիքները բացասական պատասխան են տուել և մերժել նրա այդ կոչումը:

Մար-Շիմոնը նրան ուղղած մի շատ հետաքրքիր նամակում հրաւիրում է, որ այդ քաղղէական եկեղեցու պատրիարքը ապաշխարելով դարձի գայ, միանալով իր նախնեաց և հին առաքելական եկեղեցու հետ:

Ասորոց եկեղեցու հիմնական օրէնքներից մէկն այն է, որ եպիսկոպոսը 30 տարեկանից պակաս չը լինի. մինչոյն ժամանակ նրանց եպիսկոպոսները ոչ միայն չեն ամուսնանում, այլ միս ուտելն անգամ նրանց արգելուած է:

Ձը նայելով հին ժամանակներում ասորոց Մար-Շիմոնները ընտրւում էին ազգի կղերական և աշխարհական բարձր դասակարգի հաւանութեամբ, որ ընտանիքից որ լինէր, բայց տասնեկիններորդ դարում այդ օրէնքը զանց է առնուած, պատրիարքը պէտք է ընտրուի նախընթաց պատրիարքի ընտանիքից, այն էլ իր ամենամօտ ազգականներից, այսինքն՝ եղբոր, քրոջ որդիներից կայլն:

Վերոյիշեալ պատճառը առիթ է տալիս, որ երբեմն Մար-Շիմոնները ընտրւում են փոքր հասակում: Եւ որովհետև այս տարի Մար-Շիմոնն վախճանուել է, նա միայն մի կանդիդատ ունէր, այն է՝ իր եղբորորդին, որին իր մահուանից մի քանի օր առաջ միտրապոլիտ է ընտրում: Ահա այս հանդուցեալ Մար Շիմոնի կենսագրութիւնը ասորերէն «Լուսոյ ճառագայթներ» (Ջահերա-Դբարա) թերթից, որ 54 տարուց ի վեր Ուրմիայում հրատարակւում է, փոխադրում ենք այստեղ:— «Վեհ Շիմոնն, Ռուբէն, պատրիարք եւ կաթողիկոս ամենայն արեւելեան ասորոց հին եկեղեցոյն. մահը:

«Սաւար և մօսյլ ամպերը պատել են կողջանիսի պատրիարքարանի մթնոլորտը Վեհ Մար-Շիմոնի մահուան համար:

Հանգուցեալ պատրիարքն վերջին երկու տարիներում միշտ հիւանդ է եղել, և նրա մօտ ազգականները նրա առողջութեան մասին միշտ երկմիտ անձկութեան մէջ ընկղմուած են եղել: Հանգաւ 'ի Տէր, մարմնաւոր տանջանքներից աղատուելով մարտի 18-ին 1903 թ. կողջանիս գիւղում: Վեհ պատրիարքն Ռուբէն Բենիամին բարձրացաւ յաթոռ կաթողիկոսական ասորոց արեւելեան հին եկեղեցոյն՝ իր հօրեղբօր տեղը բռնելով: 40 տարի սրանից առաջ քսան տարեկան հասակումը, Եկեղեցու հոգևոր և քաղաքական գործերի կառավարչութեան գործը մի հեշտ բան չէր նրա համար, մանաւանդ վերջին տասը տարիների ընթացքում, որ շրջապատուած է եղել արիւնարբու և քրիստոնեանների արեան ծարաւ եղող քրդերով: այսուամենայնիւ նա կարողացաւ շատ խոհեմ և խելացի կերպով թէ կառավարել իր էլեբաթները, որոնք միշտ լարուած են գտնուում քրդերի դէմ, եթէ համարձակուեն յարձակում գործել նրանց վրայ, և թէ պահել օսմանեան կառավարութեան իր վրայ ունեցած գոհութիւնն ու վստահութիւնը: Բոլոր այն խռովութեանց մէջ, որ պատահեցին վերջին տարիներում Թիւրքիայում, հանգուցեալը աշխատեց ապահով պահել իր ազգը, չը նայելով որ շատ անգամ վիճաբանութիւններ և երկպառակութիւններ տեղի ունեցան թէ իր և թէ իր հպատակ էլեբաթների վերաբերեալ, բայց այսուամենայնիւ քաջ հերոսի նման յաղթեց այդ բոլոր վտորձութիւններին իր հանճարով և կատարեալ բանականութեամբ:»

«Հանգուցեալի անկեղծ սէրը» և եռանդոտ նախանձը բոլորովին յայտնի է իր ազգին հետեալ դէպքում:—2 տարի սրանից առաջ, երբ որ քիւրդերի ամբաստանութեամբը Տեարի գաւառի ասորիների դէմ արած՝ նրանցից մի քանի անձնաւորութիւններ Զուլասիւրկի գայմազամը ձերբակալել, բանտարկել էր և սաստիկ տանջանքների ու նեղութիւնների ենթարկել, Մար-Շիմոնը անմիջապէս հասնում է նրանց օգնութեան, ամբողջ 8 ամիս Զուլամբերում չարհարւում է. և վերջապէս սուլթանից հեռագրով հրաման է հասնում, և նրանց ազատելով, իր հետ վերադարձնում է իրանց տները բոլորովին ապահով: Այդ անելով նա մի լաւ դատ տուաւ քիւրդ ցեղապետներին, որ երկրորդ անգամ չը համարձակուեն նեղացնելու իր հպատակներին: Վեհ Մար-Շիմոնը իր 40 տարուայ պատրիարքութեան ժամանակամիջոցում միշտ բարեկամութիւն է արել Ամերիկայի միսսիոնարների հետ, որոնք յաճախ դնում էին քարոզելու լեռնաբնակ էլեբաթներին: Փոխադարձաբար թէ միսսիոնարները և թէ բողոքական ասորիները խորին յար-

դանքով են վերաբերուել դէպի Մար-Շիմոնը և իրանց եկեղեցու հոգևոր պետ են համարել նրան: Այժմ անխտիր կերպով ասորի բողոքական հասարակութիւնը հին եկեղեցու ասորիների հետ միասին ողորմ են իրանց երջանկայիշատակ պատրիարքի վրայ: Նոր պատրիարքի ընտրութիւնը շատ պարզ և հեշտ կերպով է գլուխ եկել: Հանգուցեալ Մար-Շիմոնի մահուանից մի շաբաթ առաջ էլերաթներից 500 հոգի, կղերական և աշխարհական աղնականներէ, Մար-Շիմոնին այցելութեան են գալիս. տեսնելով որ պատրիարքը մեկնելու վրայ է, խնդրում են նրանից, որ իր եղբորորդի Բենեամինին միտրապոլիտ ձեռնադրէ, որը և նրա մահից յետոյ, Մաղկազարդի օրն՝ Նաւչի կախկոպօսի ձեռքով օծուում է պատրիարք: Արդէն վերոյիշեալները երդուել են Մար-Շիմոնին, որ նրանք հաւատարիմ պիտի դանուեն թէ նոր պատրիարքին և թէ իրանց եկեղեցուն: Նոր օծուած Մար-Շիմոնը 18 տարեկան մի շատ գեղեցկադէմ, խելացի ու զարգացած պատանի է, նա ունեցել է մի անգլիացի ուսուցիչ և դաստիարակ, որ 8 տարուց ի վեր Մար-Շիմոնի հրամանով ապրում էր նրա տանը, Կողչանիս: Նոր պատրիարքից կրթութեամբ աւելի բարձր է նրա քոյր Սուրմին, որ լաւ ծանօթ է անգլիերէնի և շատ խելացի լինելով, հանգուցեալ Մար-Շիմոնի խորհրդականներից մէկն էր: Աստուած գիտէ, թէ ինչ պէտք է լինի արևելեան ասորիների մի փոքրիկ մասը, որ երկար ժամանակ ապրելով արևելեան Գիւրգստանի բարձրագագաթ և ձիւնապատ լեռներում, հերոսաբար պահել է հին եկեղեցու հաւատը և նրա նահապետական սովորութիւնները և աւանդութիւնները: Աստուած տայ, որ այդ հին քրիստոնեայ ազգի ապագան անցեալից աւելի փայլուն լինի:»

75 տարուց վեր է, որ ամերիկացի բողոքական միսսիոնարները սկսել են գործել ասորիների մէջ: Շատ անգամ այնպիսի մարդիկ, որոնք երբէք տեղեակ չեն այդ միսսիոնարների գործողութեան, սկսում են գրել անհիմն, խղճի դէմ բաներ:

Շատ լաւ յայտնի է, որ երբ ամերիկացի միսսիոնարները գործ սկսեցին ասորիների մէջ Ուրմիայում և նրա չրջակայքում դտնուող փոքր գաւառներում, ուր որ ընակուում են ասորիները, մի տպուած ասորերէն գիրք անգամ գոյութիւն չ'ունէր, ասորոց եկեղեցու բոլոր եկեղեցական գրքերը ձեռքով էին գրուած, այն էլ հազաւազիւտ իհարկէ՝ ամենուրեք գտնուում էին եպիսկոպոսներ, քահանաներ, սարկաւազներ, որոնք միայն հասարակ կարգալ ու գրել գիտէին:

Մի հատ ուսումնարան չէր կարելի գտնել ամբողջ 60,000 ասորի հասարակութեան մէջ: Երբեմն պատահում էր, որ այսինչ նշանաւոր մելիքը կամ այնինչ հարուստ մեծատունը խնդրում էր գիւղի քահանայից, որ իր որդուն սաղմոս կարդալ սովորեցնէ և մի քանի եկեղեցական երգեր կայնո: Հաստատ կարող ենք ասել, որ 75 տարի սրանից առաջ միայն ամբողջ վերոյիշեալ հասարակութեան $\frac{1}{1000}$ -ը կարող էր գրել-կարդալ, իսկ իգական սեռը բոլորովին տգէտ էր, այնպէս որ պատմում են, որ միայն այն ժամանակուայ Մար-Շիմոնի քոյր Հեղինէն կարող էր հասարակ գրել-կարդալ:

Իսկ այժմ Ուրմիայում շնորհիւ ամերիկացի միսսիոնարների կայ մի կողէջ, ուր աւանդւում են չորս լեզուներ—ասորերէն, անգլիերէն, պարսկերէն և օսմանեան թիւրքերէն (իհարկէ վերջինը անհրաժեշտ է Մար-Շիմոնի գաւառներից ուսանող երիտասարդներին): Բացի այդ լեզուներից աւանդւում են գիտութեան վերաբերեալ հիմնական գրեթէ բոլոր առարկաները: Մի մեծ ուսումնարան էլ կայ իգական սեռի համար, մի սեմինար, որում աւանդւում են վերոյիշեալ լեզուները և գիտութեան վերաբերեալ գրեթէ բոլոր առարկաները, և երեք նախապատրաստական ուսումնարաններ, ուր պատրաստւում են աշակերտներ կողէջի և սեմինարի համար, բացի դիւղական ուսումնարաններից, որ գրեթէ Ուրմիոյ ամեն մի գիւղում գտնւում են երկուսու ուսումնարաններ: Մինչդեռ Սուլդուզում, Սալմաստում, Սովսեճ-Բուլաղում, Մար-Շիմոնի 5 վերոյիշեալ գաւառներում, ուր գտնւում են բնիկ քարոզիչներ, միայն մի ուսումնարան կայ: Շնորհիւ ամերիկացի միսսիոնարների տպարանի, որ 70 տարի է բացուել է, սուրբ գիրք և գիտութեան վերաբերեալ գրքերն ասորերէն լեզուով այնքան չատ են, որ 70 տարի առաջ ձեռքով գրուած մի հատոր ս. գիրք արժէր 10—15 թուման, իսկ այսօր ոսկեզօծ գեղեցիկ տառերով տպուած մի հատորը արժէ 10 դան:

Քսան տարուց վեր է, որ ասորի բողոքական երիտասարդներն, Ուրմիոյ կողէջի աւարտողներն այնտեղի առած ուսումից բաւականութիւն չ'ունենալով՝ գնում են Անգլիա, և մեծամասնութիւնը Ամերիկա, և կրկին անգամ այնտեղի կողէջն աւարտելով, բժշկութիւն են սովորում, ոմանք մտնում են այնտեղի համալսարանները, բարձր կրթութիւն առնելուց յետոյ միևնոյն համալսարանի արևելեան լեզուների պրոֆեսսորութեան են հասնում կամ միսսիոնար դառնալով ուղարկւում են կապալալ երկրներ: Նիւ-Եորկ Կոլումբեան համալսարանի արևելեան լեզուների պրոֆեսսոր Աբրահամ Իոհաննան Ուրմիոյ բողոքական ասո-

րինքերից է՝ Վերջին տարիներում նա ուսումնասիրեց ասորերէն հին սեպածև տառերը, այս տառի նա ստացաւ փիլիսոփայութեան դոկտորի տիտղոսը:

Նրա ընկերներից մէկը Իսահակ Դոոման այժմ ձապոնում բողոք. եպիսկոպոսական եկեղեցու միսսիոնարութեան գլխաւոր անդամներից մէկն է. նա իր պաշտօնում հմուտ և հաւատարիմ է և այնտեղ մեծ դեր է խաղում: Այժմ բողոքական ասորի բժիշկները, որոնց մեծամասնութիւնը Ամերիկայումն է սովորել, սփռուած են Ատրպատականի դանազան քաղաքներում: Դաւրէժ գտնուող 2 օրիորդ բժշկուհիներից մէկը, Աննա Եսկորը ասորի բողոքական է, որ Աւերիկայում է սովորել իր բժշկութիւնը և այժմ Դաւրէժում գործում է: Միջին հաշուով տարեկան 50-ից ոչ պակաս երիտասարդներ, երբեմն օրիորդներ դնում են նոր աշխարհ, ուր շատերը գործարաններում աշխատում են և դրամ վաստակելով՝ հարուստ վերադառնում իրանց հայրենիքը: Այժմ չնորհիւ ամերիկացի միսսիոնարների ոչ միայն Ուրմիոյ ասորի հասարակութեան $\frac{3}{4}$ -ը ուսեայ և զարգացած է, այլ գրեթէ նրանց ամենահարուստ դասակարգը ասորի բողոքականներ են:

Կաթոլիկ միսսիոնարները մուտք են գտել Ուրմի 60 տարի սրանից առաջ. նրանք էլ աշխատել են մասնաւոր կրթութիւն տարածել և ֆրանսերէն լեզուն սովորեցնել: Պարզ է, որ դրանց տուած կրթութիւնն ու զարգացումը չէ կարելի համեմատութեան դնել ամերիկացիների տուած կրթութեան և զարգացման հետ: Նրանք Ուրմիում ունեն մի մեծ ուսումնարան, որ կոչւում է «ս. Յովսէփայ» ուսումնարան, գիւղօրայքում ունեն մի քանի շատ հասարակ գիւղական ուսումնարաններ. այդ ուսումնարաններում աւանդում են ասորերէն, ֆրանսերէն և պարսկերէն լեզուներ, բացի այդ՝ աշխարհագրութիւն, թւարանութիւն: Սալմաստի Խոսրովայ գիւղում ունեն աստուածաբանական ուսումնարան. դրա ընթացքն աւարտող կղերականներից մի քանիսը Հռոմի պրոպագանդայի կողէջում բարձր ուսում առած, հայոց Մխիթարեան միաբանութեան դերն են խաղում՝ ասորոց հին եկեղեցու գրքերը հրատարակելով, նրա քնած գրականութիւնը արթնացնելով: Ամենանշանաւորը Պաուլ-Բեշան անունով խոսրովացի մի կղերական կաթոլիկ ասորի է. նրան ասորոց Այիշանը կարելի է անուանել, որովհետև 30 տարուց վեր նա թողել է Լազարիստ միաբանութիւնը և Լայպցիգ քաղաքում իր բազմամթիւ և գնահատելի աշտատութիւններն է հրատարակում, ասորոց թանգազին և շատ հին գրքերը թէ գրաբար և թէ աշխարհաբար լեզուներով տպել է տալիս: Նա ընկերներից մէկն

է Սոլոմոնը՝ բուն Թխումայ գաւառից. դրա փոքր եղբայրը հանգուցեալ Մար-Շիմոնի քարտուղար և ատենապետն էր։ Սոլոմոնը «Գալադաշբարա» թերթի խմբագիրն է։ Այդ թերթի միջոցով նա էլ մեծ դեր է խաղում ասորոց գրականութեան մէջ։

Համառօտ կերպով յիշատակենք անգլիական High Church եկեղեցու միսսիոնարներէ մասին, որ այս վերջին 20 տարիներում գործում են ասորիների մէջ։ Նրանք ևս սկսեցին ուսումնարաններ բանալ, եկեղեցական հին գրքերից հրատարակել կային։ 2 տարի չ'անցած՝ այդ գրքերում նկատուեցաւ, որ ասորոց հին եկեղեցու 2 նշանաւոր հայրապետների՝ Թիոդորէթ և Թիոդորոսի անունները հանել են այդ գրքերից, քանի որ այդ երկու անուններն նոյնքան քաղցր, նոյնքան նուիրական են ասորոց համար, որքան Սահակի և Մեսրոպի անուններն ամեն մի հայի համար։ Այդ բանը առիթ բաց արեց, որ թէ Մար-Շիմոնը և թէ հոգեորականութիւնը դրանց չէմ ձայն բարձրացրին, սկսեցին բողոքել և այդ հրատարակուած գրքերը մերժել։

Ռուս միսսիոնարները 4 տարի սրանից առաջ Ուրմի հասան, և շատ ասորիներ ռուսադաւանութիւն ընդունեցին։ Ստիպողները մասամբ անգլիացի միսսիոնարներն էին։

ՄԵՍՐՈՎԻ-ԽԱՆ ՔԱՐԱՄ